

РЕЦЕНЗІЇ

Dayna S. Kalleres. *City of Demons. Violence, Ritual, and Christian Power in Late Antiquity*. Oakland, CA: University of California Press 2015. – 392 с.

Стародавні міста були заселені набагато густіше, ніж може собі уявити сучасний міський житель. Окрім худоби й інших тварин, яких використовували чи то для їжі, чи то для розваги, міста, вулиці та будинки були також повні нематеріальних істот. Духи і демони, присутні у повсякденному житті як на картинах, так і у вигляді статуй, проявляли себе у всіляких знаменнях і прикметах.

Саме боротьбі проти цих демонів і присвячена значна частина аскетичної літератури. Її писали ченці для ченців, і спочатку не передбачалося, що її читатимуть у міських стінах. Цитата апостола Павла: «Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але [...] проти піднебесних духів злоби» (Еф 6:12) – повністю відображає менталітет тієї епохи.

Ще й досі під час здійснення таїнства Хрещення і в Католицькій, і в Православній Церквах хресника закликають зректися сатани, плюючи та дуючи на нього; і навіть якщо це лише символічні дії, вони відбуваються на фізичному рівні. Крім того, під час помазання хресника, мов атлета перед битвою, натирали олією і називали «воїном Христа». Такі практики – відлуння боротьби проти язичницької (демонічної) спадщини та проти орди демонів в Імперії у постконстантинівську епоху. Саме в цей час почав формуватися культ воїнів. Каллерес вказує, що саме в епоху після Константина християнську ідентичність переслідуваної Церкви замінено ідентичністю імперської Церкви, і християни вже не були просто віруючими, а стали воїнами Христової армії, на яку (а не навпаки) накладалися імперські порядки.

Досліджуючи місце демонів в Імперії, Каллерес вводить два ключові терміни-антоніми: «дияволізація» (*diabolization*) і «християнізація» (*Christianization*). Останній стосується не стільки хрещення нових християн, скільки навмисного освячення міського простору ритуальними діями та фізичного усунення язичницької символіки. Авторка також зазначає, що християнська віра в цих містах була чистим варіантом Нікейського сповідання.

Каллерес, зокрема, часто посилається на творчість Бірґіт Меєр, чия робота з вивчення сучасних релігійних організацій дає змогу типологічно реконструювати події античності, не завжди відображені в документах тієї епохи.

Як випливає з назви «Місто демонів» (*City of Demons*), праця присвячена «нематеріальним мешканцям міста», проте її головний фокус зосереджений

на іншому. Книга поділена на три частини, присвячені, відповідно, трьом святителям: Йоану Златоустові, Кирилові Єрусалимському й Амвросієві Медіоланському – та їхній діяльності у своїх єпископських осідках.

Усі три частини книги побудовані за однією схемою: спочатку описується фізична та духовна географія відповідного міста; далі – зміст єпископських проповідей, зокрема спрямованих на підготовку до хрещення; і врешті, авторка розглядає моменти, на які кожен із єпископів звертав особливу увагу.

Для Йоана Златоуста в Антіохії основні теми – це традиційні язичницькі фестивалі (хід яких Каллерес творчо реконструює за описами як самого Златоуста, так і ритора Лібанія), а також «єврейське питання», оскільки тамтешні євреї святкують свої свята й відвідують синагоги. Для святителя ці люди були проклятими через розп'яття Христа. Ба більше, після зруйнування Храму Бог дозволив демонам вселитися в євреїв, які продовжували здійснювати свої богослужіння в немилості, а отже, їхні жертви були огидними для Бога. Тож майбутній Константинопольський архієпископ уповноважує найсильніших членів Церкви опікуватися слабшими християнами й очищати їх від їхньої «демонічної хвороби юдейства» (*demonic Judaizing disease*, с. 111). Однак Златоуст демонізує не лише єврейські, а й усі позахристиянські обряди, і наставляє своїх вірних вести боротьбу проти них.

У частині, присвяченій Кирилові Єрусалимському, Каллерес розглядає, як святе місто євреїв Єрусалим із єдиним Храмом перетворилося на глухе провінційне містечко Елію Капітоліну, а потім – знову на духовну столицю християнства. Старозавітні й новозавітні очікування віруючих і воля імператора повернули місту його колишню славу, освячену тим фактом, що тут був розп'ятий Ісус Христос. Далі авторка аналізує катехитичні проповіді Кирила, котрий, як і Йоан Златоуст, хотів перетворити одержимих демонами громадян на богобійних охрещених християн, які, живучи у Священному місті, виконують апокаліптичну місію. І цей Новий Єрусалим уже є, його вже можна побачити, – досить прийняти хрещення.

Книга завершується розділом, присвяченим Амвросієві Медіоланському та кризі базиліки 386 року¹. Описуючи історію християнізованого Мілана

¹ Йдеться про ситуацію, коли св. Амвросій відмовив імператриці Юстині в переданні одного з міланських храмів аріанам. За її наказом аріанський єпископ мав зайняти базиліку Порціана, однак Амвросій зачинився з вірними у храмі, де витримав майже двомісячну облогу з боку імперської влади. Саме там святитель увів регулярний спів псалмів (про це згадує й Августин, *Confess.* 9.7.15), і саме там Амвросій уві сні отримав вказівку відкопати мощі св. Протасія і Гервасія, що спочивали під цим храмом. Див. також: M. S. Williams. No Arians in Milan? Ambrose on the Basilica Crisis of 385/6 // *Historia* 67(3) (2018) 346–365, де цей конфлікт розглядається як протистояння між світською і церковною владами, та: Marcia L. Colish. Why the Portiana?: Reflections on the Milanese Basilica Crisis of 386 // *Journal of Early Christian Studies* 10/3 (Fall 2002) 361–372.

і його храмів, Каллерес оповідає про втілення рішень Нікейського собору, говорить про виявлення мощей Протасія і Гервасія та про роль, котру відіграло їхнє віднайдення у кризі базиліки.

«Місто демонів» – це глибоке дослідження, і його авторка не боїться ставити під сумнів усталені академічні теорії, надаючи добре відомим документам нового змісту та трактуючи їх в оригінальному світлі – як такі, що свідчать про місто, населене не лише людьми. Разом із тим Каллерес інноваційно оцінює історичні та релігійні дослідження й антропологічні дані, котрі допомагають зрозуміти християнський світогляд епохи після Константина.

Дослідження Каллерес висвітлює тему досить широко й ретельно; опис трьох міст і діяльність трьох єпископів, котрі в них служать, дає нам змогу уявити дух тієї епохи. Можливо, авторці вартувало б розглянути також діяльність патріарха Теофіла в Александрії, коли було зруйновано Серапеум та інші язичницькі храми Єгипту.

Ілля Бей

*МА, викладач,
Запорізький національний університет,
Запоріжжя*